

فرهنگ شهرنشینی در کلان شهر تهران

مهتری السادات نعمتی
کارشناس ارشد جغرافیا

چکیده

سال‌هاست که مسائل و مشکلات شهر و شهرنشینی از دغدغه‌های اساسی مدیریت کلان‌شهرها، کارشناسان و طراحان مسائل شهری و محور اساسی برنامه‌ریزی شهری، بر طرف کردن این معضلات است. بنابراین باید عنوان کرد: فرهنگ شهرنشینی، نیاز اول کلان‌شهرهاست. از آنجا که بسیاری از چالش‌ها و ناپهنجاری‌های فردی و اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی در کلان‌شهر تهران هم محسوس است، در این راستا به‌نظر می‌رسد توجه به فرهنگ در امر مدیریت شهری به‌ویژه کلان‌شهرها از اهمیت به‌سزایی برخوردار است و این خود هدفی برای نوشتن این مقاله شد. رشد شهرنشینی و صنعتی شدن جوامع شهری بدون در نظر گرفتن توسعه فرهنگ شهرنشینی، مشکلات گسترده‌ای را در کلان‌شهرها به‌وجود آورده است و بیشتر به‌جای فرهنگ شهرنشینی، فرهنگ شهرگرایی دیده می‌شود. لذا با توجه به اهمیت و نقش فرهنگ به‌عنوان مهم‌ترین عامل مؤثر در مدیریت، در این مقاله نخست به تشریح فرهنگ شهرنشینی و جایگاه آن پرداخته شده و سپس لزوم آموزش شهروندان در راستای ارتقای فرهنگ شهرنشینی اسلامی - ایرانی مطرح و در زمینه چالش‌های فرهنگ شهرنشینی، راهکارهایی ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: کلان‌شهرها، فرهنگ شهرنشینی، فرهنگ شهرگرایی، چالش‌ها، ناپهنجاری‌ها، آموزش شهروندان، فرهنگ اسلامی - ایرانی.

مقدمه

خانه‌ها پیکره شهر را می‌سازند، اما شهروندان روح آن را. (ژان ژاک روسو)

شهر محصول مستقیم جامعه‌ای است که در آن زندگی می‌کنند و گوناگونی منظر شهرها، معلول اندیشه‌های متفاوت مدنی در جوامع است. در زمان معاصر، شهرنشینی و شهرگرایی مفاهیمی هستند که برای رشد کیفی قابل تأمل و بررسی‌اند. شهرنشینی به معنای استقرار انسان‌ها در شهر و شهرگرایی، سبک زندگی و شیوه‌ی تفکر خاص در شهر است. فرهنگ شهرنشینی از مهم‌ترین مسائلی است که در پی رشد شهرنشینی و صنعتی‌شدن جوامع و پیدایش کلان‌شهرها، مشکلات گسترده‌ای را به‌وجود آورده است. نقش فرهنگ به‌عنوان مهم‌ترین عامل مؤثر در توسعه ایران مدرن و اسلامی که باید توجه جدی بدان شود از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (فرید، ۱۳۷۳ با کمی تغییر).

جوامع با ورود به مراحل نوین، قوانین و هنجارهای جدیدی را شکل دادند بارزترین این هنجارها نظم‌پذیری است که در روابط اجتماعی افراد ظهور پیدا کرده است. در کلان‌شهرها این نظم‌پذیری عاملی است برای اینکه انسان‌ها به‌طور منطقی، قانونمند و متناسب با تغییرات اجتماعی زندگی کنند و آزادی‌های اجتماعی را به رسمیت بشناسند و از آن‌ها تخطی نکنند. به همین دلیل به‌تدریج با گذشت زمان و برحسب نیاز و به‌وجود آمدن کلان‌شهرها، با آن قوانین، متعدد، مناسبات اجتماعی، حقوق اساسی و حقوق شهروندی و... نیز شکل جدیدتری پیدا کرده‌اند.

آموزش فرهنگ شهرنشینی و پیشرفت‌های جهانی درک جدیدی از شهرنشینی را الزامی ساخته است که افراد هر جامعه برای همگام شدن با آن باید دانش و مهارت‌های لازم برای شهرنشینی در کلان‌شهرها و مؤثر بودن در جامعه جهانی را کسب کنند (سلطان‌زاده، ۱۳۶۵ با کمی تغییر).

در این مقاله نخست به تشریح فرهنگ شهرنشینی و جایگاه آن پرداخته شده است. سپس مروری بر چالش‌های فرهنگ شهرنشینی و در ادامه لزوم آموزش شهروندان در راستای ارتقای فرهنگ شهرنشینی مورد بررسی قرار گرفته است. پیشنهاد می‌شود آموزش‌های آکادمیک از سه سالگی شروع و در مراحل بعدی و در تمامی محیط‌ها ادامه داشته باشد. در این مقاله همچنین برخی از تفاوت‌های جوامع شهری و روستایی، فرایند شهرنشینی در کلان‌شهرها، مفهوم فرهنگ شهرنشینی و فرهنگ شهرگرایی، ویژگی‌های شهرگرایی و عوامل مؤثر بر رشد کلان‌شهرها مورد بررسی قرار گرفته است. در این مقاله از روش پژوهش کتابخانه‌ای بهره گرفته شده است.

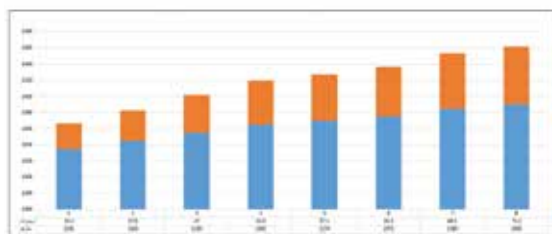
تصویر ماهواره‌ای شهر تهران

شهر تهران به تفکیک مناطق (۱۳۸۵)

فرهنگ شهرنشینی در کلان‌شهرها (تهران)

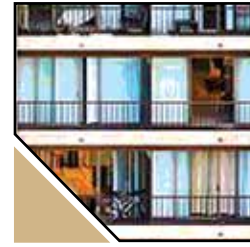
بررسی تاریخی شهرنشینی ایران نشان می‌دهد که کشورمان در این زمینه دارای قدمتی بس طولانی در جهان است. شهرهای دوره باستانی در زمان ساسانیان به‌وجود آمده‌اند و در آن دوران گسترش و رونق یافته‌اند. پس از فتح ایران به وسیله مسلمانان، طرز تفکر و عقاید اسلامی در فرهنگ شهرنشینی و نحوه ارتباط روستا با شهر رسوخ کرد. در دوران اسلامی به دلیل وسعت نفوذ آن در مناطق مختلف و گسترش مبادلات، شهرنشینی رونق فراوان یافت. با تهاجم مغولان، شهرنشینی در ایران رو به زوال گذاشتند و تنها در دوران غازان خان رونق نسبی به شهرها بازگشت. شهرنشینی در دوران صفویه رونق یافت و اعتقادات مذهبی حاکم، بر کالبد شهر نیز تأثیر گذاشت. در دوران معاصر نیز به تبعیت از الگوهای شهرنشینی و شهرسازی غربی و به‌دنبال رواج انواع خودروها، اقدامات عمرانی بسیاری در شهرها صورت گرفت که عمده این اقدامات درون‌زا نبوده‌اند. در تمدن و شهر اسلامی پیوندی ناگسستنی بین زندگی مادی و معنوی وجود دارد. دین اسلام فراتر از یک آیین رسمی و شیوه کامل زندگی در همه اعصار است. شهر نیز به‌عنوان کانون زیست و فعالیت انسان‌ها مورد توجه اسلام بوده است به‌گونه‌ای که می‌توان شهر اسلامی را مکان تبلور جمیع آموزه‌های اسلامی دانست (فرید، ۱۳۷۳ و سلطان‌زاده، ۱۳۶۵ با کمی تغییر).

میزان شهرنشینی در ایران

جدول میزان شهرنشینی در استان تهران از سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵

سال	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵
کل	۱۱۳۴۵	۱۱۵۰۷	۱۱۶۷۳	۱۱۸۳۹	۱۲۰۱۰	۱۲۱۸۳	۱۲۳۰۸	۱۲۴۳۳	۱۲۵۵۹	۱۲۶۸۴	۱۲۸۰۸
شهری	۱۰۴۱۸	۱۰۵۹۰	۱۰۷۶۴	۱۰۹۴۳	۱۱۱۳۳	۱۱۳۰۶	۱۱۴۳۴	۱۱۵۶۳	۱۱۶۹۳	۱۱۸۲۳	۱۱۹۵۰
روستایی، غیرساکن	۹۲۷	۹۱۷	۹۰۷	۸۹۷	۸۸۷	۸۷۸	۸۷۴	۸۷۰	۸۶۷	۸۶۳	۸۵۳
درصد شهری	۹۱/۸۲	۹۲	۹۲/۲۲	۹۲/۴۲	۹۲/۶	۹۲/۸	۹۲/۹	۹۳	۹۳/۱	۹۳/۲	۹۳/۳
درصد روستایی	۸/۱۷	۷/۹۶	۷/۷۷	۷/۵۸	۷/۳۸	۷/۲	۷/۱	۷	۶/۹	۶/۸	۶/۷

اساسی ترین قوانین مربوط به شهروندی در کلان شهرها به ویژه تهران، احترام به حقوق دیگران، وقت شناسی، عدم ایجاد مزاحمت در قالب انواع مختلف آن،

حفظ محیط زیست، ایجاد فضا و محله سالم،
پیشگیری از هر گونه آلودگی های محیطی، صوتی
و ...، مشارکت در اداره شهر و جلوگیری از تخریب
اموال عمومی است که باید با ایجاد زمینه های
فرهنگی جدید و دقت در اجرای قوانین، بنیاد
قوانین شهروندی را هر چه بیشتر تقویت کرد

زندگی شهری در عصر حاضر، نیاز به قوانین، ارتباطات و تعاملات خاص خود دارد. هر گونه وقفه، کوتاهی و نادیده گرفتن قوانین مربوط، موجبات بسیاری از تنش ها، خشونت ها و ناملازمات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را فراهم می کند به نحوی که این حرکت خود بر شرایط روانی، عصبی و رفتاری افراد تأثیر گذارده و این تأثیرات به افراد دیگر، خانواده ها و همکاران اداره منتقل می شود. گسترش شهرنشینی و ورود فرهنگ مادی با سرعتی بی سابقه رخ داده و از آنجا که بسیاری از افراد به طریقی شهروندان، آمادگی لازم برای ورود به این نوع زندگی را پیدا نکردند، بسیاری از چالش ها و نابهنجاری های فردی و اجتماعی پدید آمده است. بنابراین باید قوانین مربوط به شهرنشینی به شهروندان یادآوری یا آموزش داده شود و در برابر هر قانون یا ضابطه ای، ضمانت اجرایی لازم نیز فراهم آید و در شرایطی که لازم باشد افراد باید مجازات شوند.

اساسی ترین قوانین مربوط به شهروندی در کلان شهرها به ویژه تهران، احترام به حقوق دیگران، وقت شناسی، عدم ایجاد مزاحمت در قالب انواع مختلف آن، حفظ محیط زیست، ایجاد فضا و محله سالم، پیشگیری از هر گونه آلودگی های محیطی، صوتی و ...، مشارکت در اداره شهر و جلوگیری از تخریب اموال عمومی است که باید با ایجاد زمینه های فرهنگی جدید و دقت در اجرای قوانین، بنیاد قوانین شهروندی را هر چه بیشتر تقویت کرد. برقراری ارتباط مناسب بین شهروندان و دستگاه های اداره کننده، لازمه داشتن جامعه و شهری سالم و شهروندانی قانونمند و بهنجار است. در کشورهای جهان به ویژه کشورهای در حال توسعه، شهرهایی وجود دارد که در اصطلاح علمی به آنان کلان شهر (مادر شهر) گفته می شود که ویژگی هایی همچون جمعیت زیاد و متراکم، مرکزیت نسبت به شهرهای اطراف، تراکم فعالیت های تجاری، تفریحی، حمل و نقل، سازمان ها، مراکز فرهنگی و اقتصادی، افزایش قیمت زمین و مسکن، زیر پوشش قرار گرفتن اراضی و زمین های کشاورزی در حوزه های مادر شهری برای احداث تأسیسات خدماتی، عمرانی، صنعتی،

تجاری، مسکونی، اسکان هستند. تعدد خرده فرهنگ ها و قومیت های مختلف باعث به وجود آمدن رسوم، سنت ها و رفتارهای اجتماعی، روابط اجتماعی متفاوت و متعدد در کلان شهرها می شود. بعضی از مشکلات شهرنشینی در کلان شهرها عبارتند از: بحران هویت و شکاف نسل ها، عدم تعادل توزیع قدرت در خانواده، مشکلات اقتصادی، وجود ارزش های نوین، بروز هنجارهای اجتماعی و در کلان شهر همواره اقتصاد پولی و عقلانیت محاسبه گر تمام روابط انسانی را از دریچه پول مشاهده می کند و به نظر می رسد نابودی اخلاق و انسانیت در شهرهای بزرگ ناشی از گسترش همین عقلانیت محاسبه گر باشد. احتیاط، بی توجهی مدنی از ویژگی های کلان شهرهاست. برای مثال در شهر، همسایگان معمولاً از یکدیگر بی خبرند و سعی می کنند سراغی از هم نگیرند (نوری کرمانی، ۱۳۸۰ با کمی تغییر).

در ایران، شهرهای تهران، مشهد، اصفهان، تبریز و شیراز دارای خصوصیات کلان شهر (مادر شهر) هستند.

با توجه به مفاهیم شهرنشینی و شهرگرایی ممکن است یک کشور سهم بیشتری از شهرنشینی داشته باشد اما در سطح پایین شهرگرایی قرار گیرد. شهرگرایی در شهرهای بزرگ کشورهای در حال توسعه حاصل مهاجرت روستاییان و ساکنان شهرهای کوچک به کلان شهرهاست، اما با گذشت سال ها هنوز این مهاجران بر آداب و رسوم و فرهنگ بومی خود پایبندند. برخی از ویژگی های شهرگرایی به قرار زیر است.

● تجمع جمعیت با افزایش و تراکم جمعیت، صفات فردی، حرفه ای، شیوه زندگی و افکار اعضای جامعه شهری متنوع است و این تنوع ها و تفاوت ها بر مبنای تفکیک مکانی افراد بر حسب نژاد، پایگاه اجتماعی و سلیقه ها چهره خاصی به شهر می بخشد.

● تغییرات فرهنگی: تغییرات سریع فرهنگی در زمینه های اختراع، اکتشافات، نوآوری و ... وجود دارد. شهرگرایی محصول رشدی تدریجی است. همچنین تأثیر شهر بر شیوه زندگی، یکباره نخواهد توانست شیوه های قبلی زندگی را دگرگون سازد؛ البته مقاومتی هم صورت نمی گیرد.

● نبود تجانس و همگونی شهری: وجود کنش های متقابل میان گروه وسیعی از افراد همراه با شخصیت های گوناگون ساخت اجتماعی شهر را پیچیده تر می کند. معمولاً در شهرهای بزرگ به دلیل اختلاف منافع افراد و تنوع زندگی اجتماعی، هر کسی در گروه های متعدد عضویت دارد و گروه هایی که افراد در آن عضویت دارند، یکسان نیستند.

● تحرک اجتماعی: در شهرها معمولاً تحرک اجتماعی زیاد است. محل سکونت، ماهیت و محل کار، درآمد، منافع و ... همیشه در حال تغییر است. از آنجا که متغیر بودن محل سکونت، سنت ها و احساسات همسایگی را تضعیف می کند، پس در شهر به ندرت می توان همسایه داشت.

● اصولاً در جامعه شهری، جابه جایی، تنوع ارزش ها و هنجارها باعث تحرک اجتماعی مثل تحصیلات، تنوع و گسترش وسایل ارتباط جمعی، رشد و آگاهی های اجتماعی و فرهنگی و ... می شود و امکان ارتقای پایگاه اجتماعی وجود دارد.

● فردگرایی: در شهر فرد مطرح است و عضویت فرد در گروه، خانواده، قشر و طبقه در مراحل بعد قرار دارد.

ذهنیات و افکار فرد باید با آهنگ حرکت زندگی در شهر هماهنگ و نسبت به امور شهری، دقیق و آگاه باشد.

● تفاوت هنجارها: در شهرها معمولاً به دلیل تنوع خرده فرهنگها و اسکان قومیت‌های مختلف، زمینه برای پیدایش هنجارهای متعدد و حتی متناقض، به وجود می‌آید.

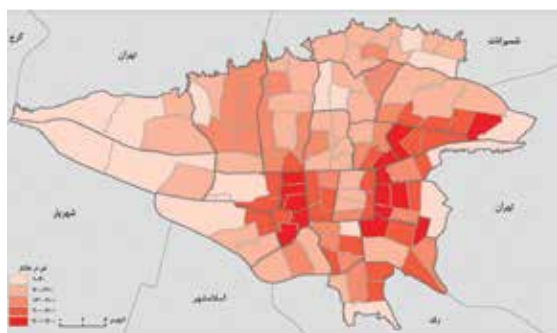
● وجود عقلانیت و حسابگری در شهرها: در شهرهای بزرگ (کلان شهرها) از آنجا که اقتصاد پولی و تمرکز مبادله اقتصادی و رونق تجارب وجود دارد، موضوع عقلانیت مطرح می‌شود (اشراقی و محمدی، ۱۳۹۳ با کمی تغییر).

منطقه کلان‌شهری، جدیدترین پدیده و شکل فضایی اسکان بشر است. این پدیده حاصل نیروها و فرایندهای متمرکزکننده ثروت، قدرت، جمعیت و فعالیت‌های انسانی در کلان‌شهر و سپس باز توزیع این تمرکز در محدوده فضایی - کالبدی پیرامون آن است. به همین دلیل است که تنوع و پیچیدگی درونی فوق‌العاده در هر دو وجه فضایی - کالبدی و عملکردی، خصلت ذاتی این گونه مناطق به شمار می‌آید. رشد بی‌رویه و گسترش پرشتاب این پدیده باعث به وجود آمدن پدیده‌هایی همچون حاشیه‌نشینی، زاغه‌نشینی، تكدی‌گری، تشکیل شهرهای خوابگاهی، افزایش بیکاری و بزهکاری و مشکلات و ناسازگاری‌های فرهنگی می‌شود. شکل‌گیری عملی مناطق کلان‌شهری در ایران و پیش از همه در تهران و به تبع آن ظهور مشکلات کلان‌شهری، باعث مطرح شدن جدی چگونگی اداره این مناطق در سال‌های اخیر شده است. تاکنون چارچوب نهادی ویژه‌ای برای اداره این مناطق شکل نگرفته است، اما دیدگاه‌ها و روش‌های غالب و عمل‌آرایی در این حوزه را می‌توان در چارچوب الگوی حکومت شهری و کاملاً نامتناسب با رویکرد حکمروایی شهری ارزیابی کرد. هدف این مقاله آن است که انگیزه‌های ایجاد کند تا نظام اداره‌کننده منطقه کلان‌شهری تهران بیشتر به امر آموزشی فرهنگ شهرنشینی و فرهنگ شهرگرایی اسلامی - ایرانی بپردازد.

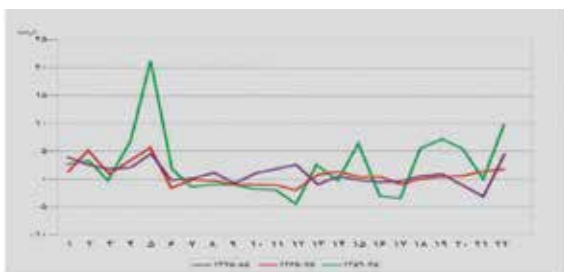
اگر فرهنگ شهرنشینی بر رفتارها و خلیقات مردم یک شهر به خوبی حاکم باشد، دیگر هیچ شهروندی به خود اجازه نمی‌دهد آرامش و آسایش دیگران را از بین ببرد. به علت ناآشنایی اکثر شهروندان با قوانین شهرنشینی هر روز شاهد درگیری‌ها و برخوردهایی هستیم که محصول و منشأ این بار روانی بر روحیه آنان است. همچنین عدم مشارکت در امور شهری نوعی استبداد و خودخواهی را به وجود آورده است. برخی از تفاوت‌های جوامع شهری و روستایی در استان تهران به شرح جداول زیر آورده شده‌اند. که دلیل بسیاری از مشکلات در کلان‌شهر تهران را نشان می‌دهد.

جدول ۱: برخی از تفاوت‌های جوامع شهری و روستایی در استان تهران

ملاکها	جوامع شهری	جوامع روستایی
شیوه نگرش	آیندهنگر	سنت‌گرا و گذشته‌نگر
وسيلة نظارت اجتماعی	قانون	آداب و رسوم
رابطه افراد	رسمی و قراردادی	عاطفی و دوستانه
تقسیم کار	پیچیده و گسترده	ساده و محدود
امکان تحرک اجتماعی	زیاد	محدود
نظام اقتصادی	پیچیده	متکی به خود (قائم به ذات)
امکانات تفریحی	گسترده	محدود
فعالیت اقتصادی	صنعت و خدمات	کشاورزی و باغداری
تسلط خانواده	محدود	زیاد
نظام آموزشی	رسمی و همراه با فناوری	رسمی بدون فناوری
پایگاه اجتماعی	محقق (اکتسابی)	محول (انتسابی)
فردگرایی	زیاد	کم
میزان تراکم جمعیت	زیاد	کم
تخصیص گرایی	زیاد	کم
روابط	شغلی و رسمی	عاطفی
تجسس	کم	زیاد
اشتغال و مشاغل	متنوع	محدود
وسعت ابعاد جامعه	گسترده و وسیع	محدود
نهاد خانواده	هسته‌ای	گسترده
عقل گرایی و منطق سودجویانه	زیاد	کم

تراکم جمعیت تهران (۱۳۸۵)

نرخ رشد جمعیت مناطق شهر تهران در دوره‌های زمانی مختلف

مأخذ: سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن و آمارگیری جمعیت (۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵)

جمعیت شهر تهران از ۱۰ میلیون و ۴۱۸ هزار نفر در سال ۸۵ به ۱۲ میلیون و ۱۸۳ هزار نفر در سال ۹۰ افزایش یافته است. گزارش مرکز آمار حاکی از آن است که تعداد شهرنشینان تهرانی در سال‌های بعدی افزایش خواهد یافت.

بنابراین، تدریجی بودن این جریان می‌تواند همگام با تحولات اقتصادی و اجتماعی به وجود آید، اما مهاجرت به شهر، اغلب به علت فقر و اضمحلال شیوه تولید روستایی و جذابیت شهرها انجام گرفته است. بنابراین گسست در ساختار فضایی - اجتماعی شهرها موجب ناکارآمدی طرح‌های توسعه شده و نگاه کلان را متوجه سلول‌های بنیادین یا محلات شهری کرده است تا شاید بتواند در جهت بهبود کیفیت زندگی ساکنان بکوشد. هم‌افزایی سرمایه‌های اجتماعی و توسعه محله‌ای در بعضی از محلات کلان‌شهر تهران به صورت تصادفی سنجیده شده است. روش کار، ترکیبی از مطالعات اسنادی و پیمایشی بوده که با توجه به نیاز مورد استفاده قرار گرفته است. با تقویت سرمایه اجتماعی به پایداری محله‌ای می‌توان دست یافت. پایداری محله‌های مسکونی به پایداری اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی، زیست محیطی و مدیریتی بستگی دارد. فرایند توسعه پایدار در برگزیده کیفیت اقتصادی، اجتماعی و سرمایه محیطی است که اعضای اجتماع‌های محلی را به تولید و بازساخت زندگی هدفمند برای تحقق ابعاد پایداری هدایت می‌کند. ملاک‌هایی همچون اعتماد، صداقت، روحیه همکاری، تمایل حضور در عرصه‌های مدنی، وجدان کاری، انضباط و تلاش برای توسعه از منظر پایداری شهری می‌تواند در محله تبلور فضایی یابد. به عبارت دیگر، محله‌های شهری به مثابه کوچک‌ترین واحد سازمان فضایی کلان‌شهر، در پایداری کلان‌شهرها نقشی اساسی ایفا می‌کنند (توکلی‌نیا، ۱۳۸۸).

برای سامان‌دهی فضای اجتماعی حاکم بر کلان‌شهر یا همان «فرهنگ شهرنشینی» که مستقیماً با زندگی روزمره و فرهنگ انسان‌ها مرتبط است، کارشناسان فرهنگی و اجتماعی باید وارد عمل شوند. زندگی در شهر علاوه بر سکونت در شهر متضمن رعایت اصول و آدابی است که زیربنای اجتماعی و اقتصادی فرهنگ شهری را تشکیل می‌دهد. فرهنگ شهرنشینی، فرهنگ رابطه افراد با یکدیگر، فرهنگ فرد در برخورد با مسائل گوناگون و طریقه بازتاب آن به افراد در سایه تفکر، استنباط عمیق و صبر و شکیبایی است. در واقع، مجموعه‌ای از قانونمندی‌های حاکم بر زندگی افراد جوامع شهری لازم است که بدون حاکمیت این قانونمندی‌ها، زندگی شهرنشینی به واقعه‌ای تلخ و غیرقابل تحمل برای پیر و جوان و خرد و کلان تبدیل می‌شود. هر سوءرفتاری که از ناحیه شهروند یک محله سر بزند آثار زیان‌بار آن به مجموعه و فضای زندگی مردم دیگر سرایت خواهد کرد. برای مثال، دودی که از دودکش بخاری‌ها و اتومبیل‌های شخصی جماعتی از شهروندان به هوا می‌رود، در نهایت موجب آزار و اذیت دیگران می‌شود.

اگر مسئولان بتوانند سطح آگاهی مردم در مباحث شهری را بالا ببرند و آن‌ها را در امور شهری شریک و از نظرات و پیشنهادهای آن‌ها در جهت

از آنجا که زندگی کنونی شهری نیاز به قوانین و ارتباطات خاصی دارد و هر گونه قصور، کوتاهی و نادیده گرفتن قوانین موجب بسیاری از ناهنجاری‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و... می‌شود، لذا قوانین مربوط به شهرنشینی، باید به شهروندان یادآوری و آموزش داده شود

ساختن شهری با شهروندان قانونمند استفاده کنند، گامی مؤثر برای فردایی بهتر برداشته خواهد شد. استفاده صحیح از امکانات و خدمات شهری، توجه به حقوق دیگران، برخوردهای مناسب و... جزء مسائلی است که یک شهروند باید آن‌ها را بشناسد و در مقابل آن‌ها احساس مسئولیت کند تا جامعه‌ای منضبط و کارآمد پدید آید.

آموزش برای آشنایی با حقوق شهروندی یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های دخیل در عمومی کردن فرهنگ مدنی در کلان‌شهرها به‌ویژه کلان‌شهر تهران است.

بررسی تمایزات ساختار کالبدی شهرهای اسلامی در دوره‌های مختلف، نشان می‌دهد که بین مفهوم شهر و جهان‌بینی اسلامی از ابتدای امر روابط نزدیکی وجود دارد. در شهر اسلامی ظاهر امور به تبع معنا تعریف می‌شود و کالبد، هویت خود را از محتوا می‌گیرد. قرآن کریم در آیات، ضمن توجه خاص به سکونتگاه‌ها و به‌ویژه شهرها، با تقدیس از شهر مکه و نگاه ویژه به تمامی شهروندان آن، اعم از مسلمان و غیرمسلمان، شاخص‌هایی از زندگی مطلوب اقتصادی در یک شهر اسلامی را بر می‌شمارد. این شاخص‌ها عبارت‌اند از: امنیت اجتماعی، امنیت اقتصادی، امنیت قانونی، تابعیت از قانون، امنیت دسترسی به

ارزاق ارزان و عدم تفاوت بین شهروندان در کسب معاش. بعضی از مشکلات شهرنشینی در کلان‌شهرها مثل بحران هویت و شکاف نسل‌ها، عدم تعادل توزیع قدرت در خانواده، مشکلات اقتصادی، وجود ارزش‌های نوین، بروز ناهنجاری‌های اجتماعی، بسیاری از فرهنگ‌ها از جمله فرهنگ ترافیک، گذر از اماکن عمومی، رعایت حقوق شهروندی و همسایگی و... هنوز بین شهروندان کلان‌شهرهای ایران حل نشده است و فشارهای روانی بیش از حد به افراد وارد می‌کند. همچنین افرادی که در کلان‌شهرها زندگی می‌کنند معمولاً یا مهاجرند یا بقایای نسل مهاجران‌اند. این افراد هر یک بنا به فرهنگ و رسوم شهری یا طایفه خود رفتار می‌کنند و این رفتارها کنار هم به شکل موزاییک پیش می‌روند و رشد می‌کنند. ماحصل این رفتارها باعث ایجاد ناهنجاری‌ها و تفرقه در آرا و نظرات مردم می‌شود که در نتیجه هر شهری برای ضابطه‌مند شدن مجبور به وضع قوانینی می‌شود تا افراد جامعه به شکل مشترک ملزم به رعایت آن شوند.

آموزش فرهنگ شهرنشینی و فرهنگ شهرگرایی چهره جهانی نیز دارد و هر یک از شهروندان برای همگام شدن با پیشرفت‌ها باید دانش و مهارت‌های لازم برای مفید و مؤثر بودن در جامعه جهانی را کسب کنند. آموزش شهروندی به افراد کمک می‌کند تا شناخت شفاف و درستی از نقش خود در جامعه داشته باشند و درک کنند که چگونه زندگی آن‌ها در جوامع فرهنگی‌شان تأثیرگذار است. عوامل مؤثر در رشد فرهنگ شهرنشینی و فرهنگ شهرگرایی به شرح زیر است:

● **آموزش:** معمولاً افراد با سواد بیشتر به اندیشه‌ها، نگرش‌ها و معیارهای شهرنشینی پایبندند.

● **وسایل ارتباط جمعی:** می‌توان تغییرات مثبت و مناسب در شیوه زندگی و عادت‌ها و سنت‌های مردم به‌ویژه حاشیه‌نشینان و مهاجران ایجاد کرد و فرهنگ شهرگرایی و شهروندی را گسترش داد.

● **نظارت رسمی:** نظارت سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی به‌ویژه نیروهای انتظامی، شهرداری‌ها، آموزش و پرورش و غیره بر افراد جامعه شهری، به‌طوری که همراه با اقامت و زندگی در کلان‌شهرها، در سبک زندگی، افکار و اندیشه‌ها، خلاقیت، رفتارهای اجتماعی، رعایت حقوق شهروندان، ارزش‌ها و کاهش تناقض‌ها و افزایش زمینه‌های تحرک اجتماعی، تغییرها و دگرگونی‌های مثبت حاصل شود (اشراقی و محمدی، ۱۳۹۳ با کمی تغییر).

به هر حال، وقتی پیام‌های حاوی فرهنگ شهرنشینی به‌صورت سمعی و بصری به افراد منتقل شود و پیوسته در معرض چشم و گوش مخاطبان باشد، به مرور تأثیرات مثبت خود را آشکار خواهد کرد. اهرم‌های قانونی و مجازات‌ها برای متخلفان، اگر در کنار این فرهنگ‌سازی اعمال شود، در کوتاه‌مدت به نتایج بهتری خواهد انجامید. تجربه نشان داده است که اعمال مجازات‌های یک‌سویه برای متخلفان از مقررات شهری، از جمله جرایم رانندگان در غیاب فرهنگ شهرنشینی مطلوب، چندان کارآمد نبوده است. زیبایی شهرها، هماهنگی اجزای تشکیل‌دهنده آن، کارایی مناسب آن‌ها، امکان استفاده شهروندان از عناصر شهری از منظر رفاه و کارایی از مهم‌ترین عوامل شهری است. راحتی و آسایش شهروندان در شهر تهران بدون توجه به روابط منطقی بین اجزای آن و خطرات ایجاد

شده میسر نمی‌شود، زیرا خطرات ایجاد شده در اثر سال‌ها رشد در مسیر ناموزون بیش از امنیت آن است.

اهداف ویژه‌ای که می‌توان با گسترش و آموزش فرهنگ شهرنشینی و فرهنگ شهرگرایی اسلامی - ایرانی به آن دست یافت، عبارت‌اند از:

کسب و ترویج هویت فردی، ملی، فرهنگی و جهانی؛ افزایش نظم اجتماعی و انضباط اخلاقی؛ افزایش روحیه مشارکت؛ کاهش ناهنجاری اجتماعی؛ وجود آگاهی کافی درباره ضروریات زندگی شهرنشینی؛ ارتقای توسعه زیست محیطی پایدار؛ تقویت فعالیت‌های اقتصادی؛ مشارکت و توانمندسازی شهروندان؛ توسعه روابط رسمی و غیر رسمی مردم با مجموعه مدیریت شهری؛ کمک به حل مشکلات کلان‌شهرها و تلاش برای بهتر زیستن؛ بهسازی اجتماعی و ایجاد شهری سالم.

البته در سال‌های اخیر سعی شده است تا این تعادل بیشتر به سمت آسایش و امنیت سوق پیدا کند که نتایج پایدار و گسترده‌ای به دنبال نداشته است. از این رو در این کلاف تودرتو و سردرگم باید سعی کرد از زاویه دیگری به مسئله نگاه کرد. ما اکنون شهری داریم با مسائل و مشکلات بسیار که چه بخواهیم و چه نخواهیم باید در آن زندگی کنیم. در واقع ما وارث معضلاتی هستیم که خود بر خود تحمیل کرده‌ایم و گریزی از آن‌ها نیست و تنها با همکاری و همیاری و تعاون و تعامل باید سعی در اصلاح آن‌ها داشته باشیم و در واقع باری بیش از آنچه هست بر آن نیفزاییم. با نگاهی به عملکرد سازمان‌ها و نهادهای مختلف و شهرداری و هزینه‌های صرف شده برای جلوگیری از تخلفات و معضلات به این اصل می‌رسیم که چنانچه فرهنگ شهرنشینی و فرهنگ شهرگرایی خود را با تمام مشکلات شهری موجود بالا ببریم و تقویت کنیم، معضلات موجود به حداقل خود می‌رسد و شاهد شهری زیبا و همراه با فرهنگ شهرنشینی، شهرگرایی اسلامی - ایرانی حاکم بر کلان‌شهرها به‌ویژه تهران خواهیم بود.

دارد و هرگونه قصور، کوتاهی و نادیده گرفتن قوانین موجب بسیاری از ناهنجاری‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و... می‌شود، لذا قوانین مربوط به شهرنشینی، باید به شهروندان یادآوری و آموزش داده شود. با توجه به بافت پیچیده شهرها، زندگی بدون رعایت قوانین و آداب و رسوم شهرنشینی ممکن نیست. این امر باعث تقویت اساس قوانین شهروندی و فرهنگ شهرنشینی می‌شود و از بسیاری هزینه‌های گزاف که مسبب آن‌ها ناهنجاری‌ها و ناملایمات اجتماعی است، جلوگیری خواهد کرد.

نکته مهم دیگر، کنش متقابل امنیت اعتقادی با امنیت اجتماعی است اگر برای رشد و شکوفایی اقتصادی و علمی به امنیت اجتماعی نیاز داریم و برای آن سرمایه‌گذاری می‌کنیم، نباید از امنیت اعتقادی مردم که تأثیر کاملاً متقابل و مستقیم در تأمین امنیت اجتماعی آنان دارد غفلت کرد جهان پیشرفته امروز با امکانات فراوان، امنیت اعتقادی نوع بشر را در معرض خطر قرار داده است، در حالی که انتظار می‌رود با سرمایه‌گذاری روزافزون در تحقق امنیت اجتماعی به توفیقاتی دست یابد.

پس اولین و مهم‌ترین گام در ارتقای فرهنگ شهرنشینی، اطلاع‌رسانی و آگاهی بخشیدن به شهروندان است. برای انجام این امر مهم، ارگان‌ها و نهادهای مربوط با همکاری، تعاون و تعامل در تحقق آن باید سعی کنند متناسب با شرایط و موقعیت اجتماعی و فردی، بهترین وسیله اطلاعاتی را انتخاب و با کیفیت عالی در اختیار شهروندان قرار دهند. یک جامعه پویا متناسب با ویژگی‌های فرهنگی و ارزشی خود به شهروندان فعال نیاز دارد. بنابراین در یک جمع‌بندی کلی باید گفت: همه کشورهای فعال در حال توسعه از جمله ایران، باید آموزش را به‌عنوان کلید اصلی پیشرفت فردی و عامل اصلی توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و عامل کاهنده برخی از تهدیدات و چالش‌های زندگی شهری به‌ویژه در کلان‌شهرها در دستور کار خود قرار دهند.

منابع

۱. فرید، پیداله (۱۳۷۳). *جغرافیا و شهرشناسی*. انتشارات دانشگاه تبریز.
۲. رهنمایی، محمدتقی و امیریان، سهراب (۱۳۸۲). «موروری بر نقش دولت در گسترش و تمرکز شهرنشینی در ایران». *جغرافیا، نشریه انجمن جغرافیایی ایران*، دوره جدید، شماره ۱.
۳. سلطان زاده، حسین (۱۳۶۵). *مقدمه‌ای بر تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران*. تهران: نشر آبی.
۴. فلاحیان، ناهید (۱۳۸۵). «تحلیل نقش روندهای صنعتی شدن در شکل‌گیری فضایی مجموعه شهری تهران». *دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران*.
۵. کاتوزیان، محمدعلی (همايون) (۱۳۷۹). *دولت و جامعه در ایران، انقراض قاجاریه و استقرار پهلوی*. ترجمه حسن افشار. تهران: نشر مرکز.
۶. مؤمنی، مصطفی (۱۳۷۷). «پایگاه علم جغرافیا در ایران». انتشارات فرهنگستان علوم، جمهوری اسلامی ایران.
۷. نظری، عبدالمجید. (۱۳۸۳) «نقش دولت در توسعه شبکه ارتباطی و تأثیر آن در تحول سیستم حمل و نقل روستایی». *مجله جغرافیا و توسعه، پژوهشکده علوم زمین و جغرافیا، انجمن جغرافیایی ایران، دانشگاه سیستان و بلوچستان*، سال دوم، شماره ۳، صص ۲۱۴ - ۱۸۹.
۸. نوری کرمانی، علی (۱۳۸۰). «پیدایش، تحول و عملکردهای شهری در منظومه کلان‌شهر تهران». رساله دکتری، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.
۹. فرامرز، مرتضی (۱۳۸۹). «چالش‌های فرهنگی شهرنشینی، بررسی رفتارهای وندالیستی در فرهنگ شهری». همایش منطقه‌ای تأثیر تعلق و همبستگی اجتماعی بر پیشگیری از وندالیسم. تهران: مرکز مطالعات تکنولوژی دانشگاه صنعتی شریف.
۱۰. اشراقی، محمود و محمدی، اصغر (۱۳۹۳). «مفهوم شهرنشینی و شهرگرایی». چکیده مقالات راهکارهای توسعه فرهنگ شهروندی، شهرداری مشهد.
۱۱. توکلی‌نیا، حمیده (۱۳۸۸). «تحلیل پایدار حمله‌های کلان‌شهر تهران با تأکید بر عملکرد شوراباری‌ها (نمونه موردی: حمله‌های اوین، درکه و ولنجک)». پژوهش‌های جغرافیایی انسانی (پژوهش‌های جغرافیایی، زمستان ۱۳۸۸، دوره ۴۱، شماره ۷۰: صص ۴۳ - ۲۹).
۱۲. سایت ویژه نگار فرهنگ شهری (<http://shahrebehest.ir>).

نتیجه‌گیری

با رشد پدیده شهرنشینی، شهرهای کوچک در کلان‌شهرها ناپدید شده‌اند و این در حالی است که این مکان‌ها امروز باید عاملی برای تضمین سلامت آدمیان و میسر ساختن مشارکت و تعاون باشند و این اندیشه جز با رشد متقابل فرهنگ شهرنشینی اسلامی - ایرانی و حس مسئولیت و هم‌سویی متولیان حوزه شهر نسبت به دانش و آگاهی زندگی شهری در کلان‌شهر تهران محقق نخواهد شد و راهی جز تکیه بر مشارکت آگاهانه شهروندان ندارد. در این فرایند، شهروندان با سهیم شدن در تصمیمات اثرگذار بر زندگی خود و جامعه شهری و با درک حقوق شهروندی و با شناخت و فهم از مسئولیت‌پذیری جمعی و گروهی، هزینه‌های اداره شهر را کاهش و بر توانایی‌های مدیریت کلان‌شهرها خواهند افزود.

امروزه فقدان آموزش فرهنگ زندگی کاملاً محسوس است و عدم آگاهی از فرهنگ شهرنشینی و قواعد رفتاری زندگی شهری، هزینه‌های زیادی را به برنامه‌ریزان شهری تحمیل کرده است. برنامه‌ریزی شهری نیازمند ایجاد هماهنگی میان دستگاه‌های تصمیم‌گیرنده در حوزه فرهنگی و اجتماعی است و فرهنگ شهرنشینی بخش ویژه‌ای از فرهنگ عمومی جامعه است که به‌طور مستقیم با برنامه‌ریزی کلان‌شهری و مدیریت کلان‌شهری ارتباط پیدا می‌کند.

از آنجا که زندگی کنونی شهری نیاز به قوانین و ارتباطات خاصی